

Галина Сюта

РЕФЕРЕНЦІЯ У СИСТЕМІ ЗАСОБІВ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.

В ієрархії мовних реалій постмодернізму помітне місце посідає переосмислення критеріїв добору матеріалу художнього твору та методів роботи з цим матеріалом для організації текстів у естетично цілісні одиниці. Показова риса авторського мовомислення цього періоду – *референційність* (*рефлексогенність*) художнього слова, його здатність накреслювати напрямки актуалізованих і потенційних міжтекстових зв'язків, звільнення культурних кодів, активізації певних векторів сприймання.

Розуміння поетичного тексту як складника тексту загальнокультурного, що є однією з креативних засад поетичної творчості кінця ХХ – початку ХХІ ст., актуалізувало роль міжтекстових взаємодій та соціокультурних факторів у процесі розкодування “прихованих” змістів тексту. При цьому йдеться не стільки про зростання важливості контекстного оточення, скільки про організацію своєрідного діалогічного контексту, тобто про ситуацію, коли контекстні референції набувають статусу основних, укладаючись у загальну систему інтертекстуальних зв'язків. Без вибудовування останніх “вживлених” складник літературного тексту часто виявляється помітно спотвореним, збідненим, а іноді й не може бути адекватно прочитаним – тоді інтертекстуальні коди залишаються “річчю в собі”. Скажімо, нижчий освітньо-культурний рівень читача, відсутність певних фонових знань може стати на заваді сприйманню багатовимірних міжтекстових зв'язків, складних асоціативно-цитатних комплексів, на декодування яких розрахований авторський задум (*автотекстуальність*). Якщо ж референційна пам'ять інтертекстуальних образів, алюзій, культурологічних посилань не актуалізується читачем або ж не використовується у повному обсязі, *автотекстуальність* – як комплекс закодованих міжтекстових елементів та зв'язків – залишається нереалізованою. І навпаки, звукова, ритміко-синтаксична, комбінаторна пам'ять слова може наштовхнути читача чи дослідника на встановлення не прогнозованих автором інтертекстуальних, навіть інтердискурсивних асоціацій. Цей процес в осмисленні теоретиків постмодернізму отримав назву *смерть тексту*, оскільки текст, прямо чи опосередковано розчинений, цитований, втрачає самодостатність, стає аморфним і *помирає*. Так, І. Льїн, зокрема, вважає, що інтертекстуальність як спосіб текстотворення і текстопрочитання “в кінцевому результаті призводить до знищення поняття *текст* як чітко виявленої автономної даності” [4, 334].

В аспекті з'ясування референційних зв'язків, показових для сучасних поетичних текстів, слухним видається твердження М. Ріффатера, який постулював погляд на будь-який текст як на ансамбль суперпозицій інших текстів. При цьому слід брати до уваги не тільки ті тексти, що винкли до аналізованого, але й тексти, що виникають **паралельно**, а в ідеалі – й **після** твору [2, 78]. Тобто йдеться не про процес смислообміну тексту з культурним середовищем, а про процесуальність конституювання смислу як його динаміки в культурному середовищі шляхом контактування з іншими текстами, кожен із яких є конкретною семантичною конфігурацією багатьох смислових потоків, але жоден не є детермінантним (тобто власне **джерелом**) щодо іншого й не існує поза всеохопною інтертекстуальною грою.

Референційні співвіднесення-коди, якими оперує ліричний суб'єкт поезії дев'яностників, ґрунтуються на кількох таких смислових потоках, унаслідок семантичного зрощення, переплетення яких витворюється новий текстуальний феномен. Його складники (як-от: імена, символи, ремінісценції, цитати, інтелектуальні натяки) рефлексують у площини світової міфології, літератури, історії, філософії, уможлиблюють процес діалогізації тексту [1, 258]. У поезії українського постмодернізму до найбільш продуктивних шляхів організації такого міжтекстового діалогу, встановлення тісної семантичної взаємодії конкретного тексту із широким семіотичним культурним середовищем належать:

- експлуатація культурної пам'яті міфологічних і літературних імен та символів;
- референційні відсилання до сакрального змісту Біблії;
- використання семантичного потенціалу усталених висловів, ідіом тощо.

Міфологічні та літературні імена, осмислювані авторами кінця ХХ – початку ХХІ ст., поліфункціональні з погляду організації поетичного тексту як художнього цілого. З одного боку, вони виконують роль смислово самодостатніх мовно-культурних знаків і забезпечують інтелектуальне тло твору, з іншого – це один із найбільш випробуваних засобів активізації позатекстових знань реципієнта. Адже основний пласт міфологічних (*Лета, Ікар, Сізіф, Прометей, руно, камінь* та ін.) і літературних (*Боян, Мавка* і под.) імен та символів належить до сфери так званих загальних знань, отже, образ, що до них відсилається, найпевніше може бути розкодованим. Очевидно, цим пояснюється систематичне послугування такими мовними знаками у сучасних текстах: *“Засну в літаку, а прокинусь в Леті”* (Р. Скиба); *“Навпомацки в Лету ввійдеш і, можливо, не вийдеш за межі”* (В. Махно); *“Тож поєднай в душі своїй Паріса з Агамемноном”* (М. Розумний); *“я далі двигав мрамур свій, цемент здуваючи із вій”* (Г. Безкоровайний). Іноді референція ускладнюється експресивним переакцентуванням коду за рахунок зіткнення у межах однієї (як правило, невеликої) поетичної синтагми семантично неконтактних слів: *“перекрадені Зевси ліплять планету під реті чужих відцвітань”* (С. Процюк); *“Усе збулося і прокисло, як мрії вічного Лотрека”* (С. Пантюк); *“І руно твоє, отроче мій, золоте – струхла шкіра, що вичинки зовсім не варта”* (Ю. Бедрик). Актуалізовані як референтні коди, вони творять своєрідний значеннево-емоційний антитекст до першоджерела передусім із погляду переакцентування його усталеної високої конотації.

Аналогічну тенденцію до експлуатації одного, а тому й референційно багатовимірного джерела із арсеналу національної словесності спостерігаємо на прикладі *“Слова о полку Ігоревім”*: *“чашею твоєю зачерпнули Дунай, а вона пробита стрілою – і все витікає з неї. І хлібом вітчизни не залиши діри”* (В. Махно); *“затемнена гора – пора гірка полинна і шоломів гора – рудих лисця провина”* (В. Махно).

Потужними текстомодельовальними кодами, що зумовлюють численні перегуки ідіостилів різних авторів, є також біблійні образи і мотиви. Послідовність та частотність їх рефлексів у сучасних поетичних текстах дає підстави говорити про певні закономірності референційного відсилання до сакрального тексту Святого Письма: *“Коли понесуть три дарі, три серця”* (С. Процюк); *“Віта має смак і колір вишині, плід заборонено, в падіння є причина”* (М. Розумний); *“Відрух Божого відхнення освічує нам шлях, із заплющеними очима знаходимо заповітну землю”* (В. Махно); *“Змія сидить у яблуці, гіркими снами виповнюється день”* (М. Розумний). При сприйманні таких текстів актуалізовані у них біблійні коди *три дарі, заборонений плід, знаходити заповітну землю, змія у яблуці* не становлять труднощів щодо встановлення образно-смислових виходів на першотекст Святого Письма. Натомість

значно помітнішим є структурування на первинне біблійне значення та нашаровані авторами текстологічні трансформації у таких образних вживаннях: *“Чи я пізнаю Вас поміж горбів верблюда, коли за сорок років проклюнуся з піску? – Моїх червоних тіл оманлива облуда розсиплеться на манну гарячу і гірку”* (Н. Федорак); *“Корови схудли, свячено корогви”* (М. Розумний); *“бо підуть ще царі до зорі і омивуть дощі небеса”* (В. Махно); *“Ще тих присвят царі як до зорі обмовились перепочити нині”* (В. Махно). Як свідчать наведені ілюстрації, часто вживаними, а отже рефлексогенними координатами, які мають численні структурно-семантичні відповідники в українській поезії кінця ХХ – початку ХХІ ст., є образи вертепних дійств (наприклад, три царі несуть дари новонародженому Христові), образ манни небесної та ін.

Інший важливий аспект організації постмодерного тексту – цитатність. Слід зауважити, що так звану цитатність інтертекстуальності не слід розуміти як вторинність тексту, смислово залежного від першоджерела. Йдеться про запозичення не тільки (і не стільки) безпосереднього текстового фрагмента, як про послуговування функціонально-стилістичним кодом, що репрезентує певний спосіб мислення або традицію образотворення чи мовомислення. Парадигматична модель мислення сучасної поезії розуміє під цитатою не тільки вкраплення одного тексту в інший, але й потоки кодів, жанрові зв'язки, тонкі парафрази, асоціативні відсилання, ледь вловимі алюзії і т. ін. Пор.: *“На полі крові, де росте закон, Ти, як ведмідь, закоханий в пантеру”* (Н. Федорак); *“І вітчизни відкашлявши дим... втратиш точний перебіг годин”* (В. Махно). Очевидно, саме на рівні цитатності як засобу співвіднесення у рамках одного контексту часово віддалені культурні фрагменти може реалізуватися зміст ідіоматичних або широко відомих висловів, знакових для національної культури: *“Скидаймо овечі хутра! Впізнати бо час вовків”* (М. Розумний); *“І прямо підеш – казку розкажуть тобі, вправо... спинишся на роздоріжжі”* (Н. Федорак); *“живи Україно в віках соборно і гоїно”* (Н. Федорак). Іноді цитатність передбачає не підтвердження, а пряме заперечення цитованого, що теж є одним із засобів організації антитексту, пор.: *“Я на сторожі коло них поставлю слово»* (Т. Шевченко) і *“Я на сторожі коло них нічо' не ставлю* (М. Розумний).

Отже, референція як засіб організації поетичного тексту кінця ХХ – початку ХХІ ст. передбачає, по-перше, залучення поетичних текстів до функціонування в умовах широких культурних контекстів. По-друге, характерною рисою організації постмодерних поетичних текстів та творення індивідуалізованих ідіостилів є система відповідно обраних референційних кодів. Ці особливості свідчать про усталення нового типу організації сучасного поетичного тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. Проблема содержания, материала и формы в словесном художественном творчестве// Бахтин М. М. Работы 1920-х годов. – К., 1994. – С. 257-320.
2. Barthes R. Texte// Encyclopaedia universalis. – Paris, 1973. – P. 78.
3. Grivel Ch. The theory of textuality. – Princeton, 1982. – P. 138.
4. Ильин И. Постмодернизм. Словарь терминов. – Москва: Интрада, 2001. – С. 100-105.
5. Постмодернизм. Энциклопедия. – Минск, 2001. – С. 334.
6. Постмодернизм. Энциклопедия/ Сост. и научн. ред. А. А. Гришанов, М. А. Можейко. – Минск, 2001.